
DOĞU EDEBİYATLARINDA SEVGİ, HOŞGÖRÜ VE İNSAN HAKLARI*

Prof.Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU**

Doğu Edebiyatı çerçevesinde "Sevgi, hoşgörü ve insan hakları konusunu ele alırken öncelikle iki noktaya temas etmek gerekiyor. Birincisi, "Doğu Edebiyatı" tabirinin kapsamıdır. 14 asır öncesinden itibaren dini İslam olan milletlerin Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'ndan Hindistan'a; Saraybosna'dan Doğu Türkistan'a uzanan ülkelerde oluşturdukları edebiyat, doğu edebiyatıdır. Ecdadımızın bütün bu bölgelerdeki siyasi egemenliğinin asırlar boyu sürmüş olması, özellikle "Eski Türk Edebiyatı" diye isimlendirilen klasik edebiyatımızın da bu isimlendirme içerisinde yer almasını gerektirmiştir. Dolayısıyla bu edebiyat çok zengin olan ve çeşitlilik arzeden bir muhtevaya sahiptir.

İkinci husus ise "sevgi" kelimesinin dostluk, muhabbet ve aşk gibi; "hoşgörü"nüň şefkat, merhamet, affetme ve mazur görme gibi; "insan hakları"nın ise hukuk, adalet, eşitlik ve benzeri ilave mefhumlarla ilişkili olması hatta bunları kuşatmasıdır. Bütün bu hususlar ise geleneksel kültürümüzün, dođu edebiyatının ana temaları arasında yer almaktadır. Hulasa mevzu geniştir. Müsadelerinizle konuşmamda önce insan haklarını ilgilendiren az ve öz açıklamalara, sonra hoşgörüyü anlatan ifadelere ve sonuçta da sevgiye dair düşüncelere yer vermeye çalışacağım.

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı tarafından 14.4.1998 tarihinde düzenlenen "Doğu, Batı ve Türk Edebiyatlarında Sevgi, Hoşgörü ve İnsan Hakları" Panelinde sunulan bildiri metnidir.

** Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

Mevlânâ(ö.1273)'nın şu ifadesi, adaletin klasik tarifini içerir;

"Adalet nedir? Her şeyi yerine koymak, zülüm nedir? Yerine koymamak"¹

Adaletin varlığı hakların sahiplerine ulaşmasıyla anlaşılır. Adalet mülkün temelidir, diğer bir deyişle devlet yönetiminin esasıdır.

Selçuklu Atabekleriyle münasebeti olan Sadi-yi Şîrâzî(ö.1292) güzel bir sebep-sonuç ilişkisi kurar; *"Padişah adil, fukara doygun "*²

A. Şîr Nevâî(ö.1501)'nin dostu ve bağlandığı bir kişi olan mutasavvıf, alim ve şair Abdurrahman-ı Câmî(ö.1492), devlet idaresinde adalet ve insafın önemini çok önemli ikazlar taşıyan bir ifadeyle dile getirir;

"Bilmelisin ki, devletin korunup devamının sağlanmasında lüzumlu olan adalet ve insafdır, ne inkardır ne de din.

Dünya düzeni için dinsizin adaleti, dindar şahın zülmünden daha iyidir"³

Doğu edebiyatında "hak" kavramının yaratıcı, onun fiili ve gerçek, doğru anlamları ile insanlar arasındaki haklar manzumesini ifade için kullanılması dikkat çekicidir. Kelime üzerinde ilahî ve insanî özelliklerin bir araya gelmesi insan haklarının kutsal oluşuna işaret eder. Hakkın, hukukun yerine getirilişi, adaleti temin eder. Ayrıca bundan daha ileri bir anlayışa da yer verilir Doğu edebiyatında. Adaletten öte ileri bir kavram olarak fazilet, hoşgörüyeye uygun bir durum arzeder.

Bu inceliği, Fatih Sultan Mehmet ve II.Bayezit'in hediyeler gönderdikleri ve hürmet duydukları, biraz önce adı geçen Molla Câmî dizelerinde dile getirir;

"Suçu affetmek fazilet, intikamını almak ise adalettir. Fazilet ile adalet arasında yüce sema ile yeryüzü arası kadar mesafe vardır.

Bu ikisinin arasındaki farkı bilen alim kişi nasıl fazileti bırakır da adaleti tercih eder"⁴

Hz. Peygamber *"Allahım! bize fazlınla muamele et, adaletinle muamele etme"* şeklinde yakarmaktadır.

¹ Mesnevî, Mevlânâ Celâleddîn, Çev. Veled İzbudak, Gözden geçiren Abdülbaki Gölpınarlı, I- VI, İstanbul, 1988; krş. The Mathnawi of Jalâlu'ddîn Rûmî, nşr., trc. ve şerh., Reynold A. Nicholson, I-VIII, London, 1925-1940,VI,2594

² Bostan, Sadi, trc. Hikmet İlaydın, İstanbul, 1992, s.56

³ Bahâristân, Abdurrahmân-ı Camî, nşr.İsmâ'il-i Hâkimî, Tahran, 1371ş. s. 46

⁴ Baharistan, s.51

İnsanlar arasında affetme, hoş görme, güzel sonuçlar için bir usul ve yöntem görülmüştür. Hz. Ali "*Kötü davrananın iyi olmasını istersen, ona iyi davran*" demektedir.

İbn-i Mes'ûd rivayet ediyor: "*Sanki Allah'ın elçisini gözümün önünde görür gibiyim. Peygamberlerden birini anlatıyordu; kavmi onu dövüp kana boyamışlardı. O ise eliyle yüzünden kanı siliyor ve "Allahım! Kavmimi affet zira onlar gerçeği bilmiyorlar" diyordu*"

Şîrâzlı Sadî'den, 750 yıl kadar önce yazılmış, ecdadımızın çok değer verdiği bir ahlak kitabı olan *Gülistan* isimli eserinden bir örnek; *Bir padişah bir nedenle bir esirin öldürülmesini emreder. Esir çaresizlik içerisinde hakaretler eder. Çirkin sözler söyler. Bunları anlamıyan sultan "Ne diyor ?" diye sorar. Merhametli bir vezir "..., öfkesini yenelene ve insanları affedenlere Allah cennet hazırladı" (Al-i İmran, 3/134) mealindeki ayeti diye cevap verir. Padişah da böylece insafa gelir"*⁵

Edebi eserlerden olan *Esrâru't-tevhîd* den bir örnek; *Pîr-i Herât Ebû Sa'îd (ö.440/ 1048-1049), sevenleriyle şehrin mezarlığına ziyarete gider, bir kenarda içki içip saz çalan kişileri görürler. Yanındakiler onları cezalandırmak ister. Ebû Sa'îd engel olur ve bu kişilere "Ahiretiniz de dünyanız gibi şen olsun" der. Rivayete göre bu inceliğe karşılık mezarlıkta âlem yapan kişiler tevbe eder ve şeyhe bağlanırlar"*⁶

Bir başka örnek; *Hürmet edilen bir zata, sevenlerinden birisi yanındaki çocuğu şikayet eder ve "Hocam! bu çocuk, ancak sınav zamanı abdest alıp namaz kılıyor. Biraz nasihat etseniz" der. Bu zat ise, "Aferin! Mâşallah! Ne kadar da zekiymiş. Sıkışınca nereye sığınacağını biliyor" demeyi uygun bulmuş.*

Doğu kültüründe ve edebiyatında insanları incitmeme, zarar vermeme ve güvenilir olma özenle anlatılır, şu örneklerde olduğu gibi;

Şîrâzlı Sa'dî'den:

*"Halkın, varlığından huzur içinde bulunduğu kişiyi, Allah affeder"*⁷

*"Akıllı adam ne kendi bedeninde yara görmek ister ne halkın bedeninde"*⁸

⁵ *Gülistân*, Sa'dî, nşr. Halîl Hatîb-i Rehber, Tahran, 1348ş., s.47-48

⁶ *Esrâru't-tevhîd*, Muhammed b. Munevver, nşr. Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, I-II, Tahran, 1371ş., I, 237

⁷ *Bûstân-ı Sa'dî*, Tahran, 1354ş., s.84

⁸ *Bostan*, trc., s.52

Firdevsî(ö.416/ 1025-1026)'den:

*"Küçüklere ve büyük insanlara göre, dünya bir karıncayı incitmeye değ-
mez " 9*

"Yem çeken karıncayı incitme. Zira canı vardır ve tatlı can hoştur" 10

Ahmed-i Yesevî(ö.1166)'den:

"Sünnet ermiş kâfir bolsa berme zarar

Köngli kattıg diâzârdın Hüdâ bîzâr

Allah hakkı andak kulga Siccîn tayyâr

Dânâlardan eşitip bu söz aydım men a"

(Sünnet imiş, kafir de olsa verme zarar

Gönlü katı, gönül incitciden Allah şikayetçi

Allah şahit öyle kula Siccîn hazır

Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte"¹¹

Yunus Emre(ö.1320)'den:

"Gönül çalabın tahtı. Gönüle Çalab baktı

İki cihan bedbahtı kim gönül yıkar ise "12

"İlm u amel ne assı bir gönül yıktın ise

Arif gönül yaptığı beraber hicaz ile "13

Bütün bu ifadelere Hz. Peygamberin *"İnançlı kişi, elinden ve dilinden kimsenin zarar görmediği kişidir"* hadisi, *"Kim bir cinayet işlememiş, yeryüzünde bozgunculuk yapmamış bir şahsı öldürürse, sanki bütün halkı öldürmüş gibi olur (Mâide, 5/32)"* şeklindeki ilahî ikazı ve benzerleri kaynaklık etmiş olmalıdır.

Dosta ve düşmana davranış hususundaki şu örnekler dikkat çekici olmalıdır;

⁹ Emsâl ve hikem, Alî Ekber-i Dihhudâ, I-IV, Tahran, 1352ş.,I,468

¹⁰ Emsâl ve hikem, IV,1765

¹¹Divan-ı Hikmet,Hoca Ahmed Yesevi, Hazırlayan Hayati Bice, Ankara, 1993,s.5

¹² Yunus Emre Divanı,Yunus Emre Divanı, Hazırlayan Mustafa Tatçı, Ankara, 1991 s.208

¹³ Yunus Emre Divanı, s.227

Hâfız(ö.791/ 1388-1389)'dan:

"İki dünyanın huzuru şu iki sözün izahıdır; dostlara insanlık, düşmanlara yumuşaklık " ¹⁴

Câmî'den:

"İskender gibi devlet istersen, onun gibi güzel davranışla düşmanları dost, dostları ise daha dost yap " ¹⁵

Sa'dî'den:

"Bir düşmana üstün geldiğinde onu incitme, zaten kendi derdi kendine yeter.

Düşmanı öldürüp kanını boynuna alma. Onun hayran hayran senin etrafında yaşaması daha iyidir " ¹⁶

"Allah yolu erlerinin düşman gönüllerini dahi üzmediklerini duydum.

Sen bu makamı ne zaman elde edeceksin? Dostlarınla dahi ihtilaf ve kavga içerisinde " ¹⁷

Mevlânâ'nın bir rubaisiyle bu bölümü tamamlayalım;

"Yâri ile hoş geçinen yarsız kalmaz, müşteri ile iyi anlaşan iflas etmez.

Ay geceden ürkmediği için öyle parlak kaldı. Gül de dikenle uyduğu için o kokuyu elde etti " ¹⁸

Sevgi konusuna gelince, bu kelime çok hoş ve onu konuşmak heyecan verici. Hangi sevgiden söz etsek? İnsan sevgisinden mi? Millet sevgisinden mi? Yoksa bayrak, ilim, kitap, kalem sevgilerinden mi? Ve de kimin dilinden ışık tutsak konuya? Kesintiye uğratmadan, sözü uzatmadan Mevlânâ'nın sevgiye, dostluğa dair sözlerini ard arda sunacağım.

"Sevgi, acıları tatlıya çeker, götürür. Zira sevgilerin esası doğru yola getirmektir

Küskünlük ise, tatlıyı acılığa sürükler. Acı tatlıyla yenebilir mi" ¹⁹

¹⁴ Dîvân-ı Hâfız, nşr. Allâme Kazvîni- Kâsım Ganî, Tahran, 1372ş.s.72,gazel nu.5

¹⁵ Bahâristân, s.52

¹⁶ Bostan, s.40-41

¹⁷ Gülistan, s.146

¹⁸ Mevlâna'nın Rubâileri, trc. M.N.Gençosman, İstanbul, 1986, Rubai 211

¹⁹ Mesnevî, I,2580

"Sevgiden acılar, tatlılaşır. Sevgiden bakırlar altın olur.

Muhabbetten tortulu sular durulur, berraklaşır. Sevgiden dertler şifa bulur.

Sevgiyle ölü diriltilir, sevgiyle padişahlar köle yapılır ²⁰

"Sen dostun mutluluğuyla sevinirsen, bu dünya sana gül bahçesi görünür
" ²¹

"Dostlarla birlikte olan, hamam ateşinin içinde olsa da gül bahçesinde sayılır ²²

Yine Mevlânâ'dan bir gazelle sözlerime son veriyorum,

"Gel, birbirimizin kıymetini bilelim de sonra ansızın birbirimizden ayrılmayalım.

Mademki, inançlı kişi inançlı kişinin aynasıdır, niçin aynamızdan yüz çeviriyoruz.

Cömert kişiler, dostlarına canlarını feda ettiler. İnatçılığı bırak biz de insanız.

Niçin "Kul e'ûzu" ve "Kul Huve'ljâh ayetlerini dua olarak aşkımız, sevgimiz için okumuyoruz.

Art niyetler dostluğu karartır, niçin bunları gönülden kovmuyoruz.

Ben ölünce, beni hoşca anacaksın. Niçin ölü severiz, diriye düşmanız biz.

Şimdi öldüğümü kabul et, barış yap, anlaş. Çünkü biz barışta ölüler gibi teslimiz,

Madem mezarımın üzerini öpeceksin, yanağımı öp. Şimdi ikimiz de hayattayız.

Ey gönül ölü gibi sus. Bu dilden dolayı benlikle itham edilmekteyiz ²³

²⁰ Mesnevî, II,1529-1531

²¹ Mesnevî, IV,2372

²² Mesnevî, IV,1976

²³ Külliyyât-ı Şems, Mevlânâ Celâleddîn, nşr. B. Furûzânfer, Tahran, 1345ş.,Gazel nu. 1535